İnceleme-Araştırma

İndiren: [harun bal,Çukurova Üniversitesi], IP: [193.255.194.226], Tarih: 20/07/2018 12:29:15 +0300

Geçiş ülkelerinde yolsuzluk ve kayıtdışı ekonomi: Kırgızistan bavul ticareti örneği

*Harun Bal**

Abstract· Corruption and shadow economy in transition countries: the case of the Kyrgyz shuttle trade

One of the most important problems that the transition countries face in the process of conversion into a marked based system is the sharp increase in the size of corruption and shadow economy. Although corruption and shadow economy are interlinked, causality from corruption to shadow economy is more prevalent in transition economies. The shuttle trade, which is an international shadow economy activity, having played a considerable role in the expansion of corruption and shadow economy, started to grow in the lead of transition economies. The wholesale markets that were formed after 1990 in the former Soviet Union countries are in the center of the shuttle trade. This study examines these markets in the light of our observation on the Dordoy market located in Bishkek, Kyrgyzstan. The most important finding of this study is that corruption is the most important factor behind the mechanism that allows large wholesale markets to form, grow, and survive. Thus, the study claims that in order to fight against corruption and shadow economy in transition economies, one of the most important prerequisites is the regulation of large wholesale markets.

Özet

Geçiş ekonomilerinin piyasa ekonomilerine dönüşüm sürecinde karşılaştıkları önemli problemlerden birisi de yolsuzluk ve kayıt dışı ekonomi düzeylerindeki hızlı artışlardır. Yolsuzluklar ile kayıt dışı ekonomi birbirini etkilemelerine rağmen, geçiş ekonomilerinde yolsuzluklardan kayıt dışı ekonomiye doğru bir nedensellik daha fazla ön plana çıkmaktadır. Bu artışlarda önemli bir paya sahip olan bavul ticareti ise, bir uluslararası kayıt dışı ekonomik faaliyet olup, 1990'lı yıllarda geçiş ekonomilerinin önderliğinde tırmanışa geçmiştir. Bavul ticaretinin merkezinde ise 1990 sonrası eski Sovyetler Birliği ülkelerinde oluşan büyük toptancı pazarlarının bulunduğu görülmektedir. Çalışmamız sözkonusu pazarları bireysel gözlemler çerçevesinde Kırgızistan Bişkek'teki Dordoy pazarı örneğinden hareketle incelemektedir. Bu incelemenin ortaya çıkardığı en önemli sonuç ise, büyük toptancı pazarların oluşum, gelişim ve varlıklarını devam ettirebilme mekanizmasının gerisindeki en önemli unsurun ekonomik yolsuzluklar olduğudur. Dolayısıyla, bu çalışma geçiş ekonomilerinde yolsuzluk ve kayıt dışı ekonomi ile mücadele edilme sürecinin en önemli halkalarından birisinin de büyük toptancı pazarların ıslah edilmesi sürecinden geçeceğini iddia etmektedir.

*Yrd. Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü Adana – Türkiye.
Kırgız-Türk Manas Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü Bişkek – Kırgızistan -Geçici Görevli-

İndiren: [harun bal,Çukurova Üniversitesi], IP: [193.255.194.226], Tarih: 20/07/2018 12:29:15 +0300

1.Giriş

Kayıt dışı ekonomi ve yolsuzluk kavramları yeni kavramlar olmamakla birlikte, bu konular üzerine analizlerin yoğunlaşması 1990'lı yıllarda olmuştur (Tanzi, 1999). Geçiş ekonomileri açısından bakıldığında kayıt dışı ekonomi ve yolsuzluklar kavramsal çerçeve olarak oldukça yenidir. Gerçi, sosyalist ekonomik sistemlerde de kayıt dışı ekonomi ve yolsuzluk faaliyetleri bulunmaktaydı. Ancak, bunların boyutları, özel girişim ve mülkiyet konusundaki kısıtlamalar ve devletin cezalandırma mekanizmalarının yüksekliği nedeniyle genellikle küçük ve kapitalist ekonomilerle kıyaslandığında farklı içeriklere sahipti (Kaufmann ve Shleifer, 1997, s. 175; Yükseker, 2003, s. 22). Bağımsızlık sonrası dönemde ise geçiş ekonomilerinde kayıt dışı ekonomi faaliyetlerinin ve yolsuzlukların hızla arttığı tespit edilmiştir (Johnson ve diğ., 1997 ; Schneider ve Enste, 2000).

Geçiş ekonomileri açısından kayıt dışı ekonomi faaliyetlerinin önemli bir boyutu da bavul ticaretidir. Bavul ticareti, başlangıçta geçici bir durum olarak değerlendirilmekle ve hatta teşvik edilmekle birlikte geçiş ekonomilerinin giderek artan ekonomik problemlerinden birisi haline gelmiştir. Geçiş ekonomilerinde bavul ticaretini de kapsayacak şekilde kayıt dışı ekonominin boyutlarının artmasının önemli bir sebebi de yolsuzluklardır. Yolsuzluklar, kayıt dışı ekonominin devamlılığının sağlanması ve gelişmesini destekler tarzda bir fonksiyon görmektedir. Kuşkusuz, kompleks birer konu olan kayıt dışı ekonomi, yolsuzluklar ve bavul ticareti konusunda Kırgızistan ekonomisinde de geçiş sürecine paralel olarak önemli değişimler, sorunlar ve çözüm arayışları yaşanmaktadır. Çalışmamız bu süreci genelde geçiş ekonomileri, özelde ise Kırgızistan ekonomisi bağlamında çeşitli boyutlarda irdelemekte, kayıt dışı ekonomik faaliyetler ve bavul ticaretinin merkezi büyük toptancı pazarları Bişkek'teki Dordoy pazarı örneğinden hareketle bireysel gözlemler çerçevesinde değerlendirmekte, yolsuzluklarla ilişkisini kurmakta ve bazı öneriler sıralamaktadır.

2.Kayıt Dışı Ekonomi: Tanımı, Altında Yatan Faktörler, Boyutları ve Gelişimi

Kayıt dışı ekonomi kavramı, bilimsel literatüründe oldukça geniş bir araştırma konusu olmakla birlikte adlandırma düzeyinde dahi bir birliktelikten yoksundur (Bkz. Gümüş, 2000, s.66). Kavram karmaşası bir tarafa bırakılırsa günümüz ekonomilerinin kayıt dışı ekonomi konusunda giderek derinleşen bir sorgulaması mevcuttur. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin tanımlanmasında ise genellikle dikkat çeken iki unsur vardır. Bunlardan ilki, ekonomik anlamda bir gelir mekanizmasının ortaya çıkışı, ikincisi ise bu faaliyetlerde kısmen veya tamamen yaşanan gizliliktir. Buna göre kayıt dışı ekonomi için, mal ve hizmet üretimine konu olmasına karşılık, yeterince ölçülemeyen ve milli gelir hesaplamalarında ihmal edilen faaliyetler bütünüdür denilebilir. Smith (1994)'e göre ise kayıt dışı ekonomik faaliyetler, yasal olup olmadığına bakılmaksızın piyasada talep edilen ve üretimi yapılarak pazarlanan mal ve hizmetlerin resmi milli gelir tahminlerinden kaçırılan bölümüdür.

Bu boyutuyla bakıldığında kayıt dışı ekonomik faaliyetler makro ekonomi bağlamında asıl olarak bir özel sektör faaliyeti, daha doğrusu özel sektörün faaliyetlerinin ölçülemeyen bölümü olarak ifade edilebilir. Zira, kamu sektörünün faaliyetleri genellikle sıkı düzenlemelere tabidir ve rüşvet, irtikap, yolsuzluk ve benzeri faaliyetler bir kenara bırakıldığında kayıt dışı ekonomik faaliyetler yoktur denilebilir. Yine, üçüncü sektör olarak ifade edilen dernek, vakıf, sendika ve gönüllü kuruluşlar olarak ifade edilen sivil toplum örgütlerinin faaliyetleri de genellikle bu kapsamda olup kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin oluşamaması beklenilir.

Halbuki özel sektör faaliyetlerinin tamamı piyasa dinamikleri çerçevesinde çalışmaktadır ve kar maksimizasyonunun esas olduğu bu sektörde sözkonusu amaca

İndiren: [harun bal,Çukurova Üniversitesi], IP: [193.255.194.226], Tarih: 20/07/2018 12:29:15 +0300

ulaşabilmek ve özellikle bir takım kontroller, standartlar (sağlık, güvenlik, ve çevre gibi), yasal kısıtlamalar ve en önemlisi vergi, sosyal güvenlik ve benzeri yükümlülüklerden kurtulabilmek için ekonomik faaliyetlerin mümkün olabildiği kadar kayıt dışına çıkarılması arayışı sözkonusudur. Bu boyutuyla bakıldığında kayıt dışı ekonomik faaliyetler daha çok küçük ve orta ölçekli firmalarda yaygın bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Küçük ve orta ölçekli firmaların piyasaya giriş ve çıkışlarının kolay olması, üretim birimlerinin basitliği, vergi otoritelerince denetlenme risklerinin düşüklüğü, belgesiz ticarete daha yatkın olmaları, firma sahiplerinin kolaylıkla firmada gerçekleşen işlemleri denetleyebilmesi bunun temel sebepleri arasındadır.

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlere değişik sektörlerden örnekler verilebilir (Tanzi, 1999; Özsoylu, 1996, 1999; Scneider ve Enste, 2000); Ev işleri, çocuk bakımı, temizlik, özel ders vermek, kullanılmış eşya alıp satmak, tamirat ve bakım işleri, kaçak çalışmak veya çalıştırmak, kitap, kaset, CD veya bazı sanat ürünlerinin kopyalanması suretiyle alım satımı, özellikle tekstil konfeksiyon ve tarımsal içerikli üretimin ve ticaretinin kısmen veya tamamen gizlenmesi, hırsızlık, falcılık ve büyücülük, tefecilik, kumar ve bahis oyunları, alkollü içecekler ve uyuşturucu üretimi ile ticareti, fuhuş ve benzeri eğlence ticareti, rüşvet, irtikap, yolsuzluk, silah ticareti ve diğer kriminal faaliyetler, yasadışı döviz ticareti, rehberlik hizmetleri, oto ve emlak komisyonculukları, ulaşım hizmetleri, firmalarda çalışan insan sayısının az gösterilmesi, fiziki üretimin az gösterilmesi veya faturasız mal ve hizmet alım satımları, sağlık ve benzeri profesyonel bazı hizmetlerin gizlenmesi, günlük normal ücretli çalışma harici akşamları taksi şoförlüğü yapmak gibi ikinci işler temini ve çalışma konumuz olarak kayıtlara geçirilmeksizin yapılan diğer uluslararası mal ticareti (bavul ticareti gibi).

Kayıt dışı ekonomi kapsamına giren bazı mal ve hizmetler doğaları gereği kayıt dışı olmak zorundadır. Özellikle kriminal sektörler, yolsuzluk, silah ticareti ve narkotik bazı ürünler hemen hemen dünyanın her ülkesinde üretimi ve ticareti yasak ürünler olduğundan mafya ve benzeri örgütlerin hakim olduğu bir yer altı ekonomisi doğururlar. Diğer pek çok ürün ise yasal olarak üretimi ve ticareti serbest olduğu halde pek çok kez vergiden kaçınmak, rekabet gücü elde etmek veya arttırmak, yüksek vergi ve benzeri yükümlülüklerine bir tepki olarak birey ve firmaların gelirlerini daha da arttırmak gibi gerekçelerle kayıt dışı haline gelmektedir. Yasal olarak üretimi ve ticareti yapılan mal ve hizmetlerden kayıt dışına gidişin önemli bir motivasyonu da diğer bir kayıt dışı ekonomik faaliyet olan yolsuzluk ve rüşvet gibi mekanizmaların süreci kolaylaştırıcı fonksiyonlarıdır. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin boyutlarının genişleme gösterdiği ilgili literatürde sıklıkla vurgulanan bir gerçektir. Dolayısıyla bu konuda ölçüm çabaları da yoğunlaşma göstermektedir. Bu konuda değişik yöntemler geliştirilmiş olup, çoğu kez birbirinden farklı sonuçlar ortaya konulmaktadır. Ölçüm tekniklerinin birbirlerinden farklılığı ise bu konuda yapılmış ampirik çalışmaların genel trendlerini değiştirmemektedir. Üstelik ilgili literatürün ölçüm konusunda tüm değişimlere karşın 1970'li yıllardan daha ileride olduğu da söylenememektedir (Tanzi, 1999, s. 399). Geçmişten günümüze kullanılmaya devam edilen yaygın ölçme metotları şunlardır (Özsoylu, 1996; Schneider ve Enste, 2000); Doğrudan ölçüm metotları (anketler vasıtasıyla belirli bir örnek kütle üzeri araştırma ve vergi denetimleri verileri) ve Dolaylı ölçüm metotları (milli gelir verileri, emek gücü verileri, işlem-gelir verileri, para talebi yaklaşımı, fiziksel girdi –elektrik enerjisi kullanımı– yaklaşımları).

Tablo 1: GSYİH'nın Yüzdesi Olarak Kayıt Dışı Ekonomi (1988-2000)

Ülke Grupları	GSYİH'nın Yüzdesi
Gelişmekte Olan Ülkeler	35 – 44
Geçiş Ülkeleri	21 – 30
OECD Ülkeleri	14 – 16

Kaynak: Schneider ve Enste, Hiding in the Shadows, IMF Economic Issues No: 30, March 2002, s. 3.

İndiren: [harun bal,Çukurova Üniversitesi], IP: [193.255.194.226], Tarih: 20/07/2018 12:29:15 +0300

Tüm bu teknikler çerçevesinde elde edilen tahminler gelişmiş, gelişmekte ve geçiş ekonomilerinin tamamında GSYİH'nın yüzdesi olarak bakıldığında Tablo 1'den de görüleceği üzere kayıt dışı ekonomide yaygın bir artışa işaret etmektedir. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerdeki artışa ilişkin pek çok gerekçe tespit edilmiştir. Bunlardan en önemlileri aşağıda sıralanmaktadır (Özsoylu, 1996 ; Johnson ve Diğ. 1998 ; Schneider, 2000 ; Schneider ve Enste, 2000);

* Vergi ve sosyal güvenlik harcamaların yüksekliği
* Vergi ve sosyal güvenlik sisteminin maliyeti fazla olmasa dahi karışıklığı
* Devletin düzenleyici müdahaleleri, yasaklamaları, izin, ruhsat, lisans vb. uygulamaları
* Yolsuzluk düzeyinin yüksekliği
* Bürokrasinin yapısı ve bundan kurtulma çabaları
* Hukuksal yapının yetersizlikleri
* Kayıt dışına çıkışın kolaylığı, maliyetinin ve cezalarının düşüklüğü
* Piyasa yapılarındaki sorunların özellikle küçük ölçekli firmaları kayıt dışına sevk etmesi
* Emek piyasasının esneklikten uzaklaşmış olması
* Ahlaki normların değişmesi ve devlete bağlılıktaki azalma
* Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerdeki kar oranlarının yüksekliği
* Özellikle yer altı ekonomik faaliyetler grubuna giren alanların talebinin var olmasına karşılık, arzının yasal ekonomi koşullarında yasaklanması ve kısıtlanması gibi sebepler.

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin ekonomi üzerinde değişik etkileri vardır. Etkilerin değişik olması bazı durumlarda olumlu sayılabilecek değerlendirmelere de yol açmaktadır. Örneğin (Gümüş, 2000, s.64)'e göre; Aksi durumda işsiz kalacak pek çok kişi istihdam edilmekte, talep edilen ancak yasak ve sıkı kontroller yüzünden arzı arttırılamayan bazı ürünlerin arzı artmakta ve fiyatları düşmekte, ilave rekabet gücü elde eden firmalar pazara nüfuz etmede avantaj kazanmaktadır. Kayıt dışı sektör içerisinde yaşanan rekabet genellikle ileri düzeyde olurken, sektör içi ve sektör dışı iktisadi etkinliğin artışına da yardımcı olmaktadır (Schneider ve Enste, 2002, s.11). Öte yandan, minimum gelir düzeyinde yaşayan bazı insanlar ilave gelir elde ederek (çocuk bakıcılığı, temizlik, küçük tezgahlarda ticaret, tamirat vb. gibi) yaşam standartlarını arttırabilmekte, kayıt dışı sektörlerde elde edilen gelirlerin önemli bir bölümünün kayıtlı ekonomiye dönmesi sebebiyle ilgili sektörlerin gelişimine katkıda bulunabilmekte, üretim, tüketim ve yeni yatırımları uyarmakta, rekabeti hızlandırmakta, vergi ve benzeri yükümlülüklerin seviyesi ile ilgili olarak piyasaya ve devlete sinyaller gitmesine yardımcı olmaktadır.

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlere negatif bakılması çoğu kez bu gibi durumlardan daha farklı alanlarda karşımıza çıkmakta ve özellikle özel sektörün yasal-kayıtlı sürdürülebilecek faaliyetlerinin gizlenerek yaygın bir şekilde kayıt dışına çıkarılması durumlarında şiddetli eleştirilere muhatap olmaktadır. Bu çerçevede olumsuz olarak sıralanan etkiler şu konularda yoğunlaşmaktadır (Özsoylu, 1996 ; Schneider, 2001); Ekonomik göstergelerin (işsizlik, üretim vb.) gerçekten uzaklaşması iktisat politikası uygulamalarının yanlış olabilmesine neden olmakta, devlet harcamaları yanlış yönlendirilebilmekte, vergi ve sosyal güvenlik gelirlerinin az olması bir yandan bütçe açıklarını arttırıp devlet borçlanmalarına hız verirken, diğer yandan kayıtlı ekonomi üzerindeki bu türden yüklerin arttırılmasına neden olarak sorunu daha da derinleştirmektedir. Ekonomide kayıt dışına çıkış arzuları giderek daha çok firma tarafından destek görmekte, işgücü benzeri davranışlar sergilemekte, kayıtlı ekonominin rekabet gücü azalmakta, yatırım ikliminin kötüleşmesi de yabancı sermaye girişlerini azaltıcı etkilere neden olmaktadır. Tüm bu ve benzeri durumlar ise

İndiren: [harun bal,Çukurova Üniversitesi], IP: [193.255.194.226], Tarih: 20/07/2018 12:29:15 +0300

ekonominin büyüme hızını azaltıcı tesirlere neden olmaktadır.

3.Geçiş Ekonomilerinde Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları

1989'da Berlin Duvarının yıkılması ve iki yıl sonra da Sovyetler Birliğinin dağılması ile oluşan ülkelere iktisat literatüründe yaygın olarak "Geçiş ekonomileri" denilmektedir. Geçiş ekonomilerinde makro ekonomik gelişmeler sıkıntılılarla dolu bir süreç olarak kendini göstermiştir. Sözkonusu ekonomilerin piyasa ekonomisi tecrübelerinin zayıflığı, sermaye birikiminin düşüklüğü, piyasa ekonomisine ilişkin kural ve kurumların yeterince oluşturulamamış olması, iktisadi birimlerin piyasa mekanizmalarına uyum sağlamaktaki yetersizlikleri kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin hızla yükselişine neden olmuştur.

Bu sürecin ilk başlarındaki temel faktör devletin genel ekonomiyi kontrol gücünün hızla çöküşü olmuştur (Kaufmann ve Shleifer, 1997, s, 159). İlerleyen yıllarda bu güç yavaşta olsa yeniden gelmeye başlamış olmakla birlikte halen önemli bir faktör durumundadır. Vergi sisteminin zayıflıkları, bürokrasinin düşük performansı, yolsuzluk, rüşvet gibi mekanizmaların güç kazanması ekonominin kayıt dışına kayışının temel sebepleri arasında yer almaktadır.

Tablo 2'den de görüleceği üzere geçiş ekonomilerindeki kayıt dışı ekonomik faaliyetler planlı dönemin bitmesiyle birlikte hızla artma göstermeye başlamıştır. Bu artış eski SSCB ülkelerinde diğerlerinden daha hızlıdır. Özellikle Gürcistan, Ukrayna ve Azerbaycan bu ülkeler arasında dikkat çekici artışlara sahne olmuştur. Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinde ise Makedonya, Hırvatistan ve Bulgaristan dikkat çekmektedir. Ancak ortalama değerler olarak bakıldığında tüm geçiş ülkelerinde önemli artışlar yaşanmıştır. Kaufmann ve Shleifer (1997) tarafından hazırlanan ve geçiş ekonomilerindeki kayıt dışı ekonominin boyutları ve sonuçlarının araştırıldığı bir çalışma bu konudaki en önemli katkılardan birisini sunmakta olup, üç tip geçiş ekonomisindeki kayıt dışı ekonomik yapıya dikkat çekmektedir.

Birincisi, SSCB dönemindeki yapının ve devlet baskısının büyük ölçüde korunmaya devam edildiği Beyaz Rusya, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan gibi ülkeler olup, bu ülkelerde yüksek derecede ekonomik faaliyetleri bozucu vergiler, kamu hizmetlerinin tedarik edilme seviyesinin gerek nicelik gerekse, nitelik olarak zayıflığına karşın, göreceli olarak düşük bir kayıt dışı ekonomik yapı hakim durumdadır.

Tablo 2: Geçiş Ekonomilerinde Kayıt Dışı Ekonominin GSYİH'nın Yüzdesi olarak Gelişimi

	Fiziksel Girdi (Elektrik) Metodu, Ortalama Olarak						
Ülkeler	1989-90 Ortalaması	1990-93 Ortalaması		1994-95 Ortalaması		1999-2000 Ort.	
Eski SSCB	a	b	a	b	a	b	c
Azerbaycan	21.9	(-)	33.8	(41.0)	59.3	(49.1)	60.6
B.Rusya	15.4	(-)	14.0	(31.7)	19.1	(45.4)	48.1
Estonya	19.9	(19.5)	23.9	(35.9)	18.5	(37.0)	-
Gürcistan	24.9	(-)	43.6	(50.8)	63.0	(62.1)	67.3
Kazakistan	17	(13.0)	22.2	(29.8)	34.2	(38.2)	43.2
Kırgızıstan	-	(13.9)	-	(27.1)	-	(35.7)	39.8
Letonya	12.8	(18.4)	24.3	(32.2)	34.8	(43.4)	39.9
Litvanya	11.3	(19.0)	26.0	(38.1)	25.2	(47.0)	30.3
Moldova	18.1	(-)	29.1	(-)	37.7	(-)	45.1
Rusya	14.7	(-)	27.0	(36.9)	41.0	(39.2)	46.1
Ukrayna	16.3	(-)	28.4	(37.5)	47.3	(53.7)	52.2
Özbekistan	11.4	(13.9)	10.3	(23.3)	8.0	(29.5)	34.1
Ortalama	16.7	(16.2)	25.7	(34.9)	35.3	(43.6)	46.06
Merkez ve Doğu Avrupa							
Bulgaristan	24	(26.1)	26.3	(32.7)	32.7	(35.0)	36.9
Hırvatıstan	22.8	(-)	23.5	(39.0)	28.5	(38.2)	33.4
Çek Cumhuriyeti	6.1	(23.0)	13.4	(28.7)	14.5	(23.2)	19.1
Macarıstan	27.5	(25.1)	30.7	(30.9)	28.4	(30.5)	25.1
Makedonya	-	(-)	-	(40.4)	-	(46.5)	-
Polonya	17.7	(27.2)	20.3	(31.8)	13.9	(25.9)	27.6
Romanya	18	(20.9)	16.0	(29.0)	18.3	(31.3)	34.4
Slovakya	6.9	(23)	14.2	(30.6)	10.2	(30.2)	18.9
Slovenya	-	(26.8)	-	(28.5)	-	(24.0)	27.1
Ortalama	17.6	(17.6)	20.6	(32.4)	20.9	(31.6)	27.8

Kaynak: (a) Johnson ve Diğ., 1998 ; (b) Lacko, 1999 (Aktaran: Schneider ve Enste, 2000, s. 10.) ; (c) Schneider, 2002.

İndiren: [harun bal,Çukurova Üniversitesi], IP: [193.255.194.226], Tarih: 20/07/2018 12:29:15 +0300

İkinci grup ülkeler ağırlıklı olarak Avrupa ülkeleri olup, bu ülkelerde göreceli olarak vergiler düşük ve adil, düzenleyici kısıtlamalar az, kamu hizmetlerinin tedarik edilme seviyesi gerek nicelik gerekse, nitelik olarak güçlü ve vergi gelirleri de yüksek gözükmekte, dolayısıyla da kayıt dışı ekonomi göreceli olarak daha az olurken, ekonomik büyüme oranları da daha yüksek olmaktadır.

Üçüncü grup ülkeler ise ağırlıklı olarak eski SSCB ülkelerinden oluşmaktadır. Bu ülkelerde (Rusya, Kazakistan ve Kırgızistan gibi) göreceli olarak adil olmayan ve karmaşık bir vergi sistemi, düzenleyici kısıtlamaların çokluğu, vergi toplama sisteminin zayıflığı ve gelirlerinin düşüklüğü ile kamu hizmetlerinin tedarik edilme seviyesinin nicelik ve nitelik olarak zayıf yapısı dikkat çekmektedir. Bu ülkelerdeki kayıt dışı faaliyetler göreceli olarak yoğun, büyüme rakamları ise zayıf bir karakteristik sergilemektedir.

4.Geçiş Ekonomilerinde Yolsuzluk ve Kayıt dışı Ekonomi İlişkisi

Geçiş ekonomilerinde önemli bir diğer problem, yolsuzluk ve rüşvetin geçiş sürecinin başlarından itibaren hızla artması olmuştur. Shleifer ve Vishny (1993)'ün tespitiyle, devlet kurumlarının yapısı ve siyasal süreçler yolsuzluk seviyesinin en önemli belirleyicisi olup, özellikle geçiş ülkeleri gibi zayıf hükümetler ve devlet mekanizmasının alt birimlerinin yeterince kontrol edilemediği durumlarda yolsuzluk düzeyleri son derece yüksek boyutlar şeklinde gerçekleşme eğilimi göstermektedir. Yolsuzluk seviyesindeki artışın kayıt dışı ekonomik faaliyetlerle birlikte artış göstermesi ise dikkate değer bir durum olup, iki değişkenin kendi aralarındaki içsel ilişkinin sorgulanmasını gerektirmektedir. Yolsuzluk olgusu yaygın olarak kamu sektörü için düşünülmekte ve "kamu gücünün özel menfaatler için suiistimali" olarak tanımlanmakta iken, rüşvet ise sözkonusu yolsuzluk olgusunun türlerinden birisi olarak ifade edilmektedir (Bkz. Özsoylu, 1999). Yolsuzluk, daha genel bir tanımlamayla ise, "birisinin kendisi veya yakın çevresi için bilinçli olarak menfaat ilişkilerinden uzak durmaması olarak ifade edilmektedir" (Tanzi, 1998, s.8). Yolsuzluğa zemin tanıyan faaliyetler genellikle şunlardır (Schneider ve Enste, 2002, s.9); düzenleyici kısıtlamalar ve izin belgeleri, arazi tahsisi ve benzeri resmi kararlar, kamuca sağlanan mal ve hizmetlere ulaşma, kamu yatırımları, vergi düzenlemeleri, teşvikler vb. faaliyetler.

Yolsuzluk faaliyetleri ekonomi üzerinde, az sayıdaki "olumlu olarak görülebilecek etkilere de sahip olabilir" diyen ve ihmal edilebilir bazı görüşlere karşın (normalde yolsuzluk olmasa işlemeyecek bir sistemi çalışabilir hale getirme fonksiyonuyla), genellikle olumsuz etkileri ile dikkatleri çekmektedir. İlgili literatürde yolsuzlukların doğrudan ve dolaylı olarak üretim, yatırım ve ekonomik büyümeye negatif etkilerine ilişkin pek çok çalışma vardır. Örneğin Wei ve Kaufman (1999)'un 45 azgelişmiş ve 12 gelişmiş ülke üzerine yaptığı bir araştırmasında yolsuzluklardaki bir puanlık artışın DYSY girişleri üzerinde yaklaşık olarak %16 oranında azaltıcı tesire sahip olduğunu ortaya koyması bu konuda önemli bir vurgudur (Siegelbaum ve diğ. 1999 ve Çokgezen, 2003). Shleifer ve Vishny (1993)'ün tespitiyle yolsuzluklar ikinci bir vergi gibi çalışmakla birlikte vergilerden daha fazla bozucu etkilere sahiptir. Bunun temel sebebi ise vergilerle kıyaslandığında yolsuzlukların vergilerden gizlilik boyutuyla ayrılması ve ekonomiyi bozucu etkisinin artmasıdır (Bkz. Kaufmann ve Shleifer, 1997 ; Mauro, 1996).

Yolsuzluklar ile kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişki konusunda ise az sayıda araştırma sözkonusudur. Johnson ve Diğ. (1998)'nin aralarında bazı Latin Amerika ülkeleri, bazı OECD Ülkeleri ve bazı geçiş ülkeleri için yaptığı hesaplamalarına göre, yolsuzluk düzeyleriyle kayıt dışı ekonomi arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Buna göre sözkonusu ülkelerdeki yolsuzluk düzeylerinde görülen bir puanlık iyileşme

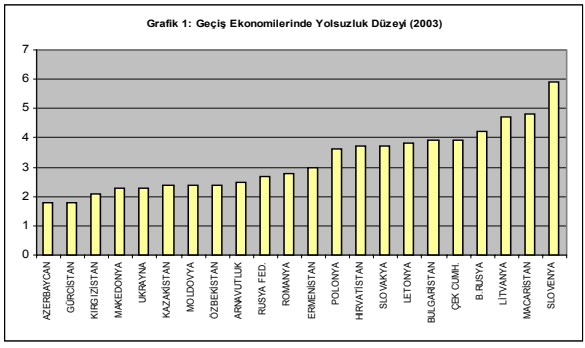
İndiren: [harun bal,Çukurova Üniversitesi], IP: [193.255.194.226], Tarih: 20/07/2018 12:29:15 +0300

diğer değişkenler sabit kalmak koşuluyla kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin düzeyinde %8 – 11'lik bir azalışa neden olmaktadır. Benzeri çalışmalar da farklı oranlarda fakat benzeri sonuçlara ulaşmışlardır. Dolayısıyla yolsuzluk düzeyleri ile kayıt dışı ekonomi arasında birbirini etkileyen fakat ağırlıklı olarak yolsuzluktan kayıt dışına doğru bir nedenselliği teşvik eden sonuçlar sözkonusudur. Bu boyutuyla bakıldığında ise kayıt dışı ekonomi ile yolsuzluk olgusu birbirlerini tamamlayıcı yapılar olarak ifade edilebilir. Yani, diğer değişkenler sabitken daha çok yolsuzluk, daha çok kayıt dışı ekonomi anlamına gelmektedir (Schneider ve Enste, 2002, s.29).

Geçiş ülkelerindeki kayıt dışı ekonominin önemli belirleyicilerinden birisi olarak yolsuzluk seviyesinin tespiti konusunda yapılmış çalışmalardan birisi Transparency International tarafından 1995'ten beri her yıl yayınlanan Yolsuzluk Algılama İndeksi (YAİ)'dir. Dünyanın farklı ülkelerinde her bir ülke için yapılmış farklı yolsuzluk algılama anketlerine göre düzenlenen YAİ, indekse dahil olan her bir ülkede 8 bağımsız kurum tarafından o ülke iş dünyası, ülke analistleri ve halk arasında yapılan 16 farklı anketin sonuçlarını birleştiren bir endekstir. Bir ülkenin bu ankette yer alabilmesi için o ülkede bağımsız kuruluşlar tarafından en az üç anket yapılmış olması gerekir. Yolsuzluk seviyesinin 0 (Yolsuzluğa Batmış) ila 10 (Temiz) arasında değerlendirildiği bu indekse göre geçiş ekonomileri içerisinde Avrupa ülkeleri genellikle en iyi durumda iken eski SSCB ülkeleri ise en gerilerde yer almaktadır (Bkz. Grafik 1).

Geçiş ekonomileri arasındaki farklılıklar içinse başlıca üç sebep sıralanmaktadır. Bunlar (Çokgezen, 2003); Birinci faktör, ülkelerin geçiş dönemine başladıklarında devraldıkları siyasi ve ekonomik mirasın yapısıdır. Sosyalist sistem altında daha uzun süre kalan ülkelerde yolsuzluk düzeyinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Çünkü, Sosyalist sistem demokratik kurumların gelişmesini engellemiş, ekonomideki devlet müdahalesi anlayışını yerleştirmiştir. Yolsuzluk fırsatlarını arttıran, denetim imkanlarını kısıtlayan bu gelenek Sosyalist sistem altında daha uzun süre kalan ülkelerde alternatif kurumların daha yavaş gelişmesine neden olmuş, yolsuzluğu arttırmıştır. Ayrıca, geçiş sürecinin başlamasıyla birlikte bu ülkelerde ciddi bir refah kaybı yaşanmış, bürokratların maaşları asgari geçim seviyesinin altına düşmüş hatta maaşlar aylarca ödenememiştir. Bu ortamda bürokratlar yolsuzluğa daha fazla eğilimli hale gelmişlerdir.

İkinci faktör ise, geçiş dönemindeki gelişmelerdir. Doğu Avrupa'da geçiş, geniş tabanlı koalisyonlar tarafından yürütülürken, BDT ülkelerinde ise eski dönem yöneticilerinin inisiyatifiyle yukarıdan aşağı empoze edilmiş kararlarla başlatılmış ve sürdürülmüştür. Geçiş döneminde eski yöneticilerle bağlarını erken koparan ülkelerde yolsuzluk düzeyinin daha düşük

Kaynak: Transparency International, 2003 Corruption Perceptions Index.

İndiren: [harun bal,Çukurova Üniversitesi], IP: [193.255.194.226], Tarih: 20/07/2018 12:29:15 +0300

olduğu gözlenmiştir. Yolsuzluk farklarını açıklayan üçüncü etken ise özelleştirme yöntemleridir. Kamu kaynaklarının özel sektöre devri esnasında kullanılan yöntemler de yolsuzluk düzeyinde etkili olmuştur. Şeffaf olmayan özelleştirme yöntemleri ile kamu mallarından özel getiriler elde edilmiş ve yüksek düzeyli yolsuzluklara neden olunmuştur.

Özetle, geçiş ekonomilerindeki kayıt dışı ekonomi ve yolsuzluk düzeylerinin yüksekliği, birbirleriyle içsel bağlantılı ve tamamlayıcı bir tarzda gelişmektedir. Bu durum bir uluslararası kayıt dışı ekonomik faaliyet olarak bavul ticaretinin gelişmesinin ve günümüzdeki yüksek boyutlara ulaşmasının da temel sebepleri arasındadır.

5. Geçiş Ekonomilerinde Bir Uluslararası Kayıt Dışı Ekonomik Faaliyet Olarak Bavul Ticareti

Bavul ticareti bir uluslararası mal ticareti şeklidir. Resmi kayıtlara tabi olmaksızın ve ticari amaçlar çerçevesinde gerçekleştirilmesi ise sözkonusu ticareti aynı zamanda bir uluslararası kayıt dışı ekonomik faaliyet haline dönüştürmektedir. Hemen hemen tüm ülkelerde değişik gerekçelerle yapılan ülkelerarası gidiş ve gelişlerde bireysel ihtiyaç olarak değerlendirilen bazı malların belirli değer ve miktardaki kısmının gümrük vergi ve kısıtlamalarından muaf tutulmuş olması bavul ticaretinin çıkış gerekçesidir. Bu muafiyet bir uluslararası kayıt dışı mal ticareti mekanizmasının doğmasına neden olmaktadır.

Bavul ticareti geçmişten günümüze belirli boyutları aşmaksızın tüm ülkelerde az veya çok olarak karşımıza çıkmaktadır (Bkz. Yükseker, 2003). Uluslararası mal ticareti istatistiklerinin kısmen veya tamamen kapsamı dışında kalan bu tür bir ticaretin ihmal edilir derecede küçük olması sözkonusu ticaret şeklinin genellikle göz ardı edilmesine yol açmıştır. Bavul ticaretinin boyutlarının dikkate alınır olması son derece yeni bir olgu olup özellikle Sosyalist bloğun dağılmasının ardından ortaya çıkmıştır. Örneğin IMF'nin bavul ticaretinin boyutlarının hızlı yükselişini keşfetmesi dahi ancak 1993 yılında Moskova'ya gelen bir misyonun ziyaretleri sırasında olmuştur (IMF, 1998, s.5). Bu konudaki literatürde henüz çok yenidir. Gazete ve bilimsel olmayan dergilerde konuyla ilgili geçen haberler ile bazı dernek ve kurumların hazırladıkları raporlar ihmal edilirse (TUSİAD, 1999 ve RTİB , 2003 gibi) literatürde konu daha çok kayıt dışı ekonominin isim düzeyinde geçen bir boyutu ve geçiş ekonomilerindeki kadın girişimcilik olgusunun gelişimi çerçevesinde (Bkz. Razumnova ve Izyumov, 2000) değerlendirilmektedir denilebilir. Bunların dışında OECD ve IMF kaynaklı bazı çalışmalar ise daha çok bavul ticaretinin ölçülmesi problemleri ile ilgilidir (Bkz. IMF 1998 ; Rauta, 2002). Bu duruma bavul ticaretinin geçici bir durum olarak algılanılmasının sebep olduğu tahmini yapılabilir. Yükseker (2003) tarafından yapılan bir çalışma ise bu konuda literatürdeki ilklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Günümüzde bavul ticareti tüketim maddelerinin yurtiçi arzının yeterince gelişemediği geçiş ekonomileri ile içe kapanık, dış ticaret rejimi çeşitli kısıtlamalarla dolu iken, yavaş yavaş dışa açılma gösteren bazı ülkelerin tüketim maddeleri arzında başarılı sayılabilecek ülkelerle arasında yaşanmaya devam etmektedir. Sözkonusu ticaretle uğraşan insan sayısının sadece Rusya federasyonunda yaklaşık 2 milyon kişi olarak tahmin edilmesi konunun boyutlarının ne kadar yüksek olabileceğine ilişkin bir fikir vermesi açısından önemlidir. Sözkonusu ticaretin talep cephesindeki kişilerin çıkış ülkeleri; Rusya Federasyonu ve Kırgızistan gibi BDT ülkeleri, Vietnam, Irak ve İran gibi genellikle dışa kapalı otoriter ülkeler, Bulgaristan, Romanya, Polonya, Macaristan ve Sırbistan gibi Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Arz cephesinde ise en sık olarak kaşımıza çıkan ülkelerse; Almanya, İtalya, Çin, Türkiye, Pakistan, Hindistan, İsrail, Birleşik Arap Emirlikleri ve kısmen de Yunanistan ve Suriye olmaktadır (Vaknin, 2002).

İndiren: [harun bal,Çukurova Üniversitesi], IP: [193.255.194.226], Tarih: 20/07/2018 12:29:15 +0300

Bavul ticaretinin şekli, doğuşu ve gelişiminde etkili olan bazı faktörler ise şu şekilde sıralanmaktadır (IMF, 1998, s.9-12); yurt dışına sık aralılarla seyahat eden bireylerle yakından ilişkili olması, ticaretin içeriğinin ekonomik sistemdeki rijitlikler ve yurtiçi arz yetersizliklerinden kaynaklanması veya var olan bazı yurtiçi düzenleyici uygulamaların mal arbitrajina dayalı bavul ticaretini avantajlı konuma getirmesi, bireysel taşımanın yetersiz kalması çerçevesinde hızla çoğalan taşımacılık firmalarının sistemi destekleyici tarzdaki faaliyetleri, tüketim maddelerinin yurtiçi üretiminin gerek nitelik gerekse, nicelik olarak yetersizliklerine karşılık, güçlü bir talep yapısının varlığı, bireysel olarak yapılan bavul ticaretinde belirli bir ağırlık veya değer sınırlama uygulamasının yeterince olmayışı, ithal edilen tüketim maddelerinden uzun yıllar boyunca %10 ithalat vergisi alınmasına karşın, yurtiçi katma değer vergisinin %20 olarak belirlenmesinin ithal ürün kullanımına getirdiği avantajlar (bu avantaj son yıllarda giderek azaltılmıştır), ülke yönetimlerinin yurt içi üretim seviyesinin düşüklüğü nedeniyle özellikle tüketim maddelerinde oluşabilecek kıtlık ve yoklukların oluşmasına imkan vermemek ve bu olgudan kişisel gelir elde edebilmek gerekçesiyle bavul ticaretine sıcak bakmaları, reel ücretlerin düşüklüğü, nitelikli işsizliğin fazlalığı, milyonlarca insanın bavul ticareti çerçevesinde birer iş edinmelerinin yönetimler tarafından yurtiçi politik baskıları azaltıcı olarak algılanılması, sınır bölgelerindeki gümrüklerin son derece geçirgen yapısı ve yaygın bir durum olarak yolsuzluklar.

Bavul ticaretindeki arz-talep mekanizması uzun yıllar boyunca bireysel seyahat ile birlikte gerçekleşmiş bir durum olmakla birlikte, bu durum son yıllarda yavaş yavaş şekil değiştirerek giderek daha organize bir hal almaya başlamıştır. Bunun sebepleri arasında ilgili ülkelerin bavul ticaretine ilişkin kuralları sıkılaştırmaları gösterilmekle birlikte, daha gerçekçi olanı ticareti yapanların sermaye birikimlerindeki artışa paralel olarak daha değişik yöntemleri keşfetmeleridir (Yükseker, 2003, s.126). Buradaki en önemli yöntem değişikliği ise bavul ticaretinin bireysel eşya taşımasından çıkarılarak uluslararası nakliyat firmaları aracılığıyla Otobüs, Kamyon, TIR, Tren, Gemi ve Charter uçak seferlerinin devreye sokulması olmuştur. Yukarıda da belirtildiği üzere gümrük rejimlerinden geçişlerde değişik ülkelerde değişik isimlerle karşımıza çıkabilen yolsuzluk ve rüşvet mekanizmaları mal giriş ve çıkışlarının sorunsuz gerçekleşebilmesinin en önemli aracı haline gelmiştir. Örneğin, Ukrayna sınırında araç başına yaklaşık olarak gümrük otoritelerine 300, Kırgızistan da ise 500 dolar ödenmek suretiyle bavul ticaretçileri mallarını diğer herhangi bir yükümlülüğe girmeksizin serbestçe ülkeye geçirebilmektedirler. Tüm diğer ülkelerde de buna benzer mekanizmalar oluşmuş durumdadır (Vaknin, 2002).

Dolayısıyla yolsuzluk ekonomisi bavul ticaretçilerinin son dönemlerdeki en önemli aracı haline gelmiş olup, ticaretin şekli kadar boyutlarını da değiştirmiş durumdadır. Böylece, bavul ticareti bir yandan geleneksel yöntemlerini sürdürmeye devam ederken, diğer yandan da yolsuzluk ekonomisiyle bütünleşmiş daha organize bir yapıya doğru yön değiştirmiştir denilebilir. Bavul ticaretinin ulaştığı boyutlar eleştirileri de beraberinde getirirken, başta geçiş ekonomileri olmak üzere bazı faydalarından da söz edilebilir. Bu konudaki ilk katkı, kuşkusuz bavul ticaretine ürün arzı sağlayan Türkiye, Çin ve benzeri ülkelerdeki üreticilerin teşvik edilmesidir. Ancak daha önemlisi ise bavul ticareti yapan ül-

Tablo 3: Rusya Federasyonunun Bavul Ticareti Yoluyla Dünyadan İthalatı (1997-2001) (Milyar $ ve % Olarak)

Yıllar	Bavul Ticareti (Milyar $)	% Değişim
1997	18,3	13,7
1998	13,3	-27,3
1999	8,5	-36,0
2000	11,1	30,5
2001	12,1	9,0

Kaynak: Rusya Federasyonu Milli İstatistik Komitesi (Aktaran: RTİB, 2003, s.10.)

İndiren: [harun bal,Çukurova Üniversitesi], IP: [193.255.194.226], Tarih: 20/07/2018 12:29:15 +0300

kelerin yurtiçi arz sorunlarının çözümünde geçici de olsa bir katkı yapmasıdır. İkinci katkı, geçiş ekonomilerinde daha önceki planlı dönem tecrübesinde oluşmasına hiçbir zaman izin verilmeyen bir girişimci sınıfın doğması ve gelişmesine yaptığı katkıdır. Bu katkı iki yönlü olup, bir yandan sermaye birikiminin oluşmasına diğer yandan da aksi durumda azaltılamayacak yaygın işsizlik sorununun azaltılmasına yardımcı olmasıdır. Sözkonusu ülkelerdeki son yıllarda gerçekleşen modern girişimcilik örneklerinde çoğu kez bavul ticareti bağlantısının bir şekilde yaşanmış olması da bu açıdan dikkat çekicidir (Bkz. Razumnova ve Izyumov, 2000). Bir anlamda bu gelişme günümüz modern kapitalist ekonomilerin oluşmasında öncü rolü oynamış pre-kapitalist gelişmeleri hatırlatmaktadır (Bkz. Braudel, 1996, s.198 ve Heilbroner, 1970, s. 46).

Gezici tüccarlar olarak bilinen maceraperest bir sınıf insan, ortaçağlarda feodal düzenin-malikane yapılarının yıkılarak piyasa toplumunun doğuşuna nasıl yardım ettilerse, Bavul ticareti ile uğraşan günümüz tüccarları da geçiş ekonomilerinde piyasa zihniyetinin, kurumlarının ve kurallarının yerleşmesine hizmet etmekte, özel girişimciliğin ilk örneklerini vermekte ve sermaye birikiminin oluşumunda aktif unsurlar olarak görev almaktadırlar. Üçüncü önemli katkı, geçiş ekonomilerindeki değişen tüketici taleplerinin ve ihtiyaçlarının bavul ticareti çerçevesinde uzun yıllar boyunca başarılı bir şekilde sağlanmasıdır. Dördüncü önemli katkı ise piyasa ekonomisine yönelik herhangi bir birikim ve yapıdan uzun yıllar boyunca uzak kalmış geçiş ekonomilerinde piyasa ekonomisinin kural ve kurumlarının çeşitli boyutlarda oluşmasına yaptığı katkılardır.

Bavul ticareti bir uluslararası kayıt dışı ekonomik faaliyet olarak yukarıda sıralanan bazı olumlu etkilerine karşılık özellikle son yıllarla birlikte, ilgili ülkeler devlet yönetimleri ve uluslararası kuruluşlar tarafından giderek daha fazla mücadele edilmesi gereken bir durum olarak değerlendirilmeye başlanılmıştır. Uluslararası kurumların bu çerçevedeki en önemli argümanı bavul ticaretinin formel uluslararası ticarete zarar vermesi olarak belirtilmektedir. Bu durum bir süreden bu yana Dünya Ticaret Örgütüne üye olmaya çalışılan tüm geçiş ekonomilerine bir ön şartı olarak sunulmaya başlanılmıştır. Rusya Federasyonun son yıllardaki bavul ticareti ile mücadelesinin en önemli sebebi de budur (TUSİAD, 1999, s.123, RTİB, 2003). Öte yandan bavul ticareti mekanizmasının uluslararası ticarete verdiği zararlardan daha fazlası, kayıt dışı ekonominin ülke ekonomilerine giderek artan oranda yerleşmeleridir. Bu durum ise ilgili ülkelerdeki vergi uygulamalarını bozmakta ve vergi tabanını daraltırken, vergi yükünü ise arttırmaktadır. Sosyal güvenlik sistemlerinin gelişmesini engellerken, mali yapılarını bozmakta, devlet bütçesi dengesini bozarak iç ve dış borçlanmaları arttırmakta, yerli üretim üzerinde haksız rekabete neden olarak ise ithal ikame sanayilerin yeşermesine engel olabilmektedir.

Bu durum aynı zamanda ekonomide halen çok yüksek seviyelerde olan yolsuzluklarla mücadelenin de önünü tıkamaktadır. Başta bavul ticareti olmak üzere kayıt dışı ekonominin büyümesi ise ekonomi yönetimlerinin ihtiyaç duyduğu makro ekonomik verilerin güvenirliliğini de zayıflatmaktadır. Yatırım iklimlerindeki bozulmalar ise ülkelerin uzun dönemli büyüme ve kalkınmaları önünde ciddi engeller oluşturmaktadır. Dolayısıyla tüm kayıt dışı ekonomik faaliyetler gibi bavul ticareti de kısa dönemli faydaları bir tarafa bırakılırsa orta ve uzun dönemde ekonomilerin genel verimlilik ve büyüme performansı üzerinde daraltıcı etkileri ile dikkat çekmeye devam etmektedir. Tablo 3, bir örnek olmak üzere bavul ticaretinin en önemli partneri olarak gösterilen Rusya Federasyonu'nun ilgili verilerini özetlemekte olup, konunun boyutlarını ve önemini vurgulamaktadır.

İndiren: [harun bal,Çukurova Üniversitesi], IP: [193.255.194.226], Tarih: 20/07/2018 12:29:15 +0300

6.Geçiş Ekonomilerinde Kayıt Dışı Ekonomi, Yolsuzluk ve Bavul Ticaretinde Büyük Pazarların Rolü

Geçiş ekonomilerinin kayıt dışı ekonomi faaliyetlerinin ve bu kapsam dahilinde bavul ticaretinin en yoğun olarak yaşandığı ortamlardan birisi de büyük toptancı pazarlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Hemen hemen tüm geçiş ekonomilerinde geçiş sürecinin başlarından itibaren bu tür pazarlar oluşmuştur. Geçiş ekonomileri acısından bu merkezlerin çıkış noktası Rusya Federasyonunun başlangıç uygulamasıdır. Rusya Federasyonu 1992 yılında çıkardığı bir kararname ile ülke içinde çöken ürün dağıtım sistemini canlandırmak amacıyla serbest ticarete ilişkin bir karara imza atarken aynı zamanda bavul ticaretinin ve büyük toptancı pazarların da yolunu açmıştı. Bu uygulamanın benzerleri ise daha sonraları diğer bazı BDT ülkelerinde de aynen hayata geçirilmişti (TUSİAD, 1999, s. 119). Özellikle tüketim maddelerinin toptan-perakende dağıtımında uzmanlaşan bu merkezler zaman içinde hızla büyümüş ve gerek toplam ithalat gerekse, ulusal hasıla içinde genellikle kayıtlı olmayan fakat çok önemli bir paya sahip ticaret üsleri olarak karşımıza çıkmışlardır. Bu merkezlerden özellikle Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde olanlar zaman içinde küçülürken başta Rusya Federasyonu olmak üzere bazı eski Sovyetler Birliği üyesi ülkelerindekiler hızla büyümeye devam etmişlerdir. Bu merkezler aynı zamanda çoğu kez birbirleriyle de entegre merkezler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Dolayısıyla bu ekonomilerin kendi içlerinde de yoğun bir bavul ticareti ve kuşkusuz kayıt dışı ekonomi faaliyeti söz konusudur.

Bu ülkelerin SSCB sonrası imzaladıkları Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) anlaşması çerçevesinde kendi aralarındaki yolcu ve mal geçişlerinin geniş ölçekli serbestisi, benzeri ekonomik yapılara sahip olmaları, fiili üretim yapılarının benzeri şok düşüşlere maruz kalmaları, yaygın işsizlik ve reel ücretlerdeki düşük seviyeler, tüketim maddeleri üretiminin zayıflığı ile bu ülkelerdeki tüketim maddelerine olan talep fazlalığı ve Rusça'nın SSCB döneminden kalan fakat halen de devam eden anadili seviyesinde tüm tarafların ortak dili olarak kullanımının devam etmesi bu sürecin en önemli destekleyicileri arasındadır. Kayıt dışı ekonominin ve bu çerçevede bavul ticaretinin merkez üsleri olan büyük toptancı pazarlar genellikle açık hava pazarları şeklinde oluşmuşlardır. Bu durumun önemli bir sebebi SSCB döneminde devlet eliyle kurulan ve işletilen açık hava pazarlarının yaygın yapılar halinde kurulması alışkanlığının günümüze yansıması olarak düşünülmektedir. Önemli bir diğer gerekçe ise kamu mülkiyetindeki birimlerin özelleştirme politikaları olarak ifade edilmektedir (Yükseker, 2003, s. 154). BDT ülkelerinin tümünde az veya çok görülen bu türden pazarlar içerisinde Rusya Federasyonu (Moskova'daki Lujiniki, Dinamo ve Çerkisova pazarları gibi), Kazakistan (Almaata'daki Baraholka veya Karapazar gibi) ve Kırgızistan (Bishkek'teki Dordoy ve Osh'taki Karasu pazarları gibi)'daki merkezler dikkat çekicidir.

6.1.Kırgızistan Ekonomisi ve Bavul Ticareti

31 Ağustos 1991'de siyasi bağımsızlığını ilan eden Kırgızistan, bağımsızlık sonrası izlediği politikalar çerçevesinde düşük-orta düzey reformcu geçiş ekonomileri arasında gösterilmektedir. Kırgızistan ekonomisi bağımsızlık öncesi birlik politikaları çerçevesinde kendisine biçilen görev gereği birlik içi ticaret yapmaktaydı ve bu ticaret oldukça önemli miktardaydı. 1990'lı yılların başında 7 milyar dolarlık bir ticaret hacmine karşılık gelen bu değer, sonraki yıllarda hızla gerilemiş ve 2000'li yıllara gelindiğinde ise yaklaşık olarak 1 milyar dolar olabilmiştir.

Kırgızistan, bağımsızlık sonrası genellikle uluslararası ticarette liberal bir rejim takip etmiştir. Bu durumun en önemli sebebi SSCB döneminin bitmesiyle birlikte tüketim maddeleri üretiminin şok

İndiren: [harun bal,Çukurova Üniversitesi], IP: [193.255.194.226], Tarih: 20/07/2018 12:29:15 +0300

Tablo 4: BDT Ülkelerinde Tarife Oranları ve Genel Rating Seviyesi

	Ortalama Tarife	Genel Rating*
Ermenistan	3.7	1
Azerbeycan	12.0	5
Beyaz Rusya	12.6	8
Estonya	0.0	1
Gürcistan	10.0	2
Kazakistan	7.8	4
Kırgızistan	9.2	1
Letonya	5.3	1
Litvanya	4.5	1
Moldovya	8.9	1
Rusya	12.6	5
Tacikistan	8.0	1
Türkmenistan	0.5	7
Ukrayna	14.7	5
Özbekistan	29.0	10

Kaynak: İMF, 2000, S.39. (*): Rating notunun azalması ticaret rejiminin kısıtlamalardan giderek arınmasını ifade etmektedir.

düşüşler göstermesinin zaten yetersiz olan arzı daha da azaltması ve kıtlıkların baş göstermesinin engellenmesi olarak düşünülebilir. Kırgızistan'ın fiili üretim yapısı tüm dönüşümlere rağmen, halen ağırlıklı olarak sosyalist sistemin devamı bir yapı arz etmektedir. Geçmiş dönemlerdeki üretim ve sanayi yapısı ise Koichuev (2001)'in belirttiği üzere tüketim maddeleri üretimini önemsemeyen, rekabeti dışlayan ve ağır sanayi ile savunma sanayini ön plana çıkaran klasikleşmiş bir sanayileşme modeliydi. Bu yapının yetersizlikleri ve tüketim mallarında yurtiçi üretimin oluşamaması tüketim maddeleri ithalatına ivme vermiştir. İthalatın hızla libere edilmesi tüketim mallarının ülkeye getirilmesi konusunda büyük bir talep patlamasına yol açmıştır. Başlangıç dönemlerinde nitelikli personelin çok önemli bir bölümünün aniden işsiz kalması ve reel ücretlerdeki şok gerilemeler bu insanların bavul ticaretine ilk adımları atmalarına yol açmıştır. Başlangıçta küçük miktar ve değerler olarak karşımıza çıkan bu uygulamalar daha sonraları hızla genişlemiş ve önem kazanmıştır.

Bavul ticareti ile uğraşan bu tüccarlar, Kırgızistan ekonomisinde piyasa zihniyetinin, kurumlarının ve kurallarının yerleşmesine hizmet etmekte, özel girişimciliğin ilk örneklerini vermekte ve sermaye birikiminin oluşumunda aktif unsurlar olarak görev almaktadırlar. Kırgızistan'da 1994 yılından 1998 yılına kadar bazı özel ürünler hariç tüm ürünler için ithalatta %10 tarife uygulanmıştır. 1999 ve 2000 yıllarında daha ileri adımlar atılmış ve son olarak ithalat listesini dört ana gruba bölerek en yüksek %20, ortalama olarak ta %5.21 tarife uygulamasına geçmiştir (Tablo 4'teki veriler 1999 yılına ait olduğundan Kırgızistan'daki ortalama tarife oranlarının gerilemesi dikkat çekicidir). İhracatta ise Avrupa Birliği ile yapılan anlaşma gereği tekstil sektörünün özel durumu (gönüllü ihracat kotası) ve bazı özel ürünler hariç olmak üzere (askeri malzeme ve kıymetli metaller gibi) herhangi bir kısıtlama yoktur. Ayrıca ihracat üzerinde doğrudan bir sübvansiyon politikası da sözkonusu değildir. Bu boyutuyla Kırgızistan, bölge ülkeleri içerisinde dış ticaret rejimi bağlamında en liberal ekonomilerden birisi olup, Tablo 4 konu hakkındaki mukayeseli bilgileri özetlemektedir.

Kırgızistan ekonomisinde uluslararası ticaretin önemli bir boyutu olarak bavul ticareti, genellikle BDT dışı ülkelerden ithalat ve iç piyasalara satışla sınırlı kalmamakta, dış piyasalara da (özellikle Rusya'ya) bavul ticareti yoluyla satış şeklinde sürdürülmektedir (Bkz. Tablo 5). Kırgızistan ekonomisinde bavul ticareti özellikle bağımsızlık sonrası işsiz kalan veya fırsatlardan istifade etmek isteyen genellikle de kalifiye binlerce insanın bu işe girmesiyle başlamıştır. Genellikle Çin, Almanya, Birleşik Arap Emirlikleri ve Türkiye kaynaklı bavul ticareti sektöründe 1996 yılında bu işi yapan insan sayısı 600.000 civarında tahmin edilmekteydi. Sonraki yıllarla birlikte bu sayı; ticaret hacmindeki azalma, piyasaların tüketici taleplerine duyarlılığının artması

Tablo 5: Kırgızistan Ekonomisi Dış Ticareti ve Bavul Ticaretindeki Gelişmeler (1997-2002) (Milyon Dolar)

	1997	1998	1999	2000	2001	2001*	2002*
Toplam Resmi İhracat (FOB)	603.8	513.6	453.8	504.5	476.1	-	-
İhracat (Bavul Ticareti)							
Toplam	58.4	42.2	21.9	20.3	28.1	20.9	18.1
Resmi İstatistiklere Dahil Olan	31.4	20.8	13.2	13.9	24.0	18.0	16.6
-CIS	28.7	18.0	13.2	8.0	11.1	8.8	7.8
-CIS Harici	2.7	2.7	0.0	5.9	12.9	9.2	8.9
Resmi İstatistiklere Dahil Olmayan	27.0	21.4	8.7	6.4	4.1	2.9	1.4
-CIS	27.0	21.4	8.2	6.3	3.7	2.7	1.2
-CIS Harici	0.0	0.0	0.5	0.1	0.4	0.2	0.2
Toplam Resmi İthalat (CIF)	709.3	841.5	599.7	554.1	467.2	-	-
İthalat (Bavul Ticareti)							
Toplam	82.4	100.5	58.3	56.7	50.9	36.9	41.8
Resmi İstatistiklere Dahil Olan	59.4	72.7	44.8	52.7	46.6	34.2	39.1
-CIS	13.8	15.4	11.6	19.3	7.0	5.4	3.1
-CIS Harici	45.7	57.3	33.2	33.4	39.6	28.8	36.0
Resmi İstatistiklere Dahil Olmayan	23.0	27.8	13.5	3.9	4.3	2.7	2.7
-CIS	13.3	14.2	9.7	3.5	3.6	2.4	2.2
-CIS Harici	9.7	13.6	3.9	0.4	0.7	0.4	0.5
Toplam Bavul Ticaretinin Resmi Ticarete Oranı (%)	10.7	10.6	7.7	7,3	8.4	-	-
İhracat (%)	9.7	8.3	4.9	4.1	5.9	-	-
İthalat (%)	11.6	12.0	9.8	10.3	10.9	-	-

Kaynak: NBKR, Balance of Payments Statistics, July 2002,s.26 ve January 2003, s. 26-27 verilerinden derlenmiştir (*) : Ocak-Eylül.

ve bavul ticaretinin giderek organize bir hal alarak küçük sermaye sahibi bavul ticaretçilerini dışlamasıyla 300.000 civarına gerileme göstermiştir (Kyzy, 2001). Nitekim, Kırgızistan Merkez Bankası'nın tahminleri çerçevesinde oluşturulan Tablo 5'teki veriler de buna işaret etmekte olup, 1998 yılında yaklaşık 100 milyon dolar değerindeki bavul ticareti ithalat hacmi 2001 yılında 50.9 milyon dolara gerileme göstermiştir.

Tablo 5'ten de görüleceği üzere zamanla daha fazla azalması beklenen bavul ticaretinin (1997'de resmi ticarete oranı %10.7 iken 2001 yılında bu değer %8.4 olmuştur) görünen geleceği hakkında ise tarih vermek çok zordur. Bunu belirleyecek en önemli faktörler ise piyasa dinamikleriyle, bavul ticaretinin çerçevesini belirleyen ekonomik performans, işsizlik, yolsuzluklar ve dış ticaret rejimi olacaktır. Bavul ticareti de dahil edildiğinde Kırgızistan ekonomisinin ithalatı içindeki tüketim maddelerinin toplam ithalata oranı %48.7'e çıkmaktadır ki (Bkz, Bal, 2003), bu değer herhangi bir ekonominin ithal ikame sektörlerinin son derece zayıf olduğuna işaret eder. Genellikle bu ticarete konu olan malların kalitesi de fiyatlarına paralel olarak düşüktür. Dolayısıyla bavul ticareti gelişmemiş veya gelişmekte olan ithal ikame sanayiler için pek çok olumsuzluklara neden olmaktadır. Bu konuda yurtiçi üreticilerin konu ile ilgili yoğun şikayetleri sözkonusudur (Bkz. Koichuev, 2002, s.123). Özellikle yerli üreticiler bavul ticareti çerçevesinde ithal edilen ürünlerin kendilerine rekabet şansı vermedikleri gerekçesiyle kısıtlanması gerektiği konusundaki taleplerini sık sık gündeme taşımaya devam etmektedirler.

Örneğin bireysel olarak görüşme yaptığımız Bişkek'te faaliyet gösteren bazı konfeksiyon üreticileri orta kalitedeki ürünler için Çin'den, yüksek kaliteli ürünler içinse Türkiye'den bavul ticareti ile getirilen ürünlerle rekabet etmekte aşırı zorlandıklarını ifade etmektedirler (Bişkek'teki konfeksiyon atölyelerinde bir parça kumaş pantolon dikim ücretinin sadece beş Som (yaklaşık 10 Cent) ve aylık işçi ücretlerinin 2000 Som (yaklaşık 45 dolar) olduğu düşünülürse rekabet problemlerinin boyutları daha iyi anlaşılabilir). Benzeri bir problemi Bişkek'te faaliyet gösteren bir akü üreticisi firmanın yöneticisine sorduğumuzda özellikle son yıllarda bavul ticareti çerçevesinde getirilen Çin orijinli kalitesiz ürünlerin pazar paylarında çok önemli gerilemelere

İndiren: [harun bal,Çukurova Üniversitesi], IP: [193.255.194.226], Tarih: 20/07/2018 12:29:15 +0300

İndiren: [harun bal,Çukurova Üniversitesi], IP: [193.255.194.226], Tarih: 20/07/2018 12:29:15 +0300

sebep olduğunu, durumu bir çok defa yetkili birimlere aktarmasına karşın sonuç alamadığını ifade etmektedir. Bavul ticaretinin toplam dış ticaret içerisindeki yerinin ihmal edilemeyecek kadar yüksek değerler arz etmesi de (Bkz. Tablo 5) konunun boyutlarını göstermektedir. Dolayısıyla, bavul ticareti Kırgızistan ekonomisi için istihdam, sermaye birikimine kısmen bir katkı yapması, girişimciliği geliştirmesi, tüketici taleplerinin karşılanması gibi çeşitli boyutlarda müspet katkılar yaparken, ithal ikame sektörlerin gelişmemesine ve böylece yerli üretimin zayıf kalmasına, devletin vergi geliri kayıplarına uğraması gibi menfi etkileri de içeriğinde barındırmayı sürdürmektedir. Yolsuzluk ekonomisinin gelişmesine yaptığı katkılar da önemli olup, ileriki başlıklar içerisinde incelenecektir.

6.2.Bişkek'teki Dordoy Pazarına İlişkin Bazı Gözlemler

Kayıtdışı ekonominin ve bavul ticareti'nin kalbi olarak nitelendirebileceğimiz büyük pazarlar için Kırgızistan ekonomisinde Osh vilayetinde bulunan Osh (Karasu) pazarı ile Biskek'te bulunan Dordoy (Tolçok) pazarları ülke ekonomisinin olduğu kadar Orta Asya'nın da en önemli toptan ticaret üsleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, çok sayıda da bu pazarların minyatürü pazarlar bulunmaktadır. Dordoy pazarı Bişkek'te bulunan en büyük toptancı pazar olup, il merkezine yaklaşık sekiz kilometre mesafede bulunmakta, toptan satışın yanısıra perakende satış da yapılmaktadır. Pazar, modern mağazalar ve teşhir merkezlerinden değil, konteynırlardan oluşmaktadır. Pazar yapısı itibari ile birbiri içine girmiş iki kısımdan oluşmaktadır. Birincisi Türkiye ve Almanya başta gelmek üzere batılı ülkelerin ürünlerinin bulunduğu Avrupa Pazarı, ikincisi ise, daha çok yerli imalatın ve Çin başta olmak üzere komşu ülkelerin mallarının bulunduğu Halk Pazarı şeklindedir. Pazarda mevcut bulunan konteynırlar birbirine çok yakın sıralar halinde yerleşmiş olup, adeta birbirine kenetlenmiş vaziyettedir.

Pazarın tüketim maddeleri içerikli ürün karması ise çok çeşitlidir. Kırtasiye malzemeleri, halı, tekstil - konfeksiyon ürünleri, dayanıklı tüketim malları, beyaz eşya, oyuncak, ayakkabı, içecek, ev döşemesi, elektrikli malzemeler, elektronik ürünler ve bazı yapı malzemeleri ilk dikkat çekenlerdir. Pazar tam gün esaslı bir çalışma sistemine sahiptir. Perakende alışverişler sabahları, toptan satışlar ise akşam ve geceleri yapılmaktadır. Avrupa pazarı dediğimiz kısımda fiyatlar genellikle ABD Doları cinsinden, Halk pazarı dediğimiz kısımda ise ulusal para (Som) cinsinden belirlenmektedir.

Pazar esnafı Kırgızistan'ın genel yapısına paralel olarak değişik etnik unsurlardan oluşmaktadır. Çoğunluk ise Kırgız, Rus ve Uygur'lardan oluşmaktadır. Bu pazarlarda ticaret yaygın bir yapı olarak organize dükkanlar şeklinde değil, küçük tezgahlar ve konteynırlar (büyük çelik kasalar) eşliğinde yapılmaktadır. Dordoy pazarında birbirine bitişik şekilde (6 bölgeli bir güvenlik kontrolü çerçevesinde) çalışan yaklaşık 4500 adet konteynır işyeri olarak faaliyet göstermektedir. Başlı başına bir ticaret merkezi olan bu pazarda son derece canlı bir ticaret hayatı vardır. Dordoy pazarı için bazı gözlemciler Orta Asya'nın en büyük toptan-perakende pazarı dahi demektedirler. Dordoy'daki konteynırların aylık kiraları yerinin merkezi olup olmamasına bağlı olarak 100–2000 dolar arasında değişmektedir. Ortalama aylık kira bedelleri 600–700 dolar olup çoğunluk konteynırın kirası böyledir. Konteynırların satış fiyatları da bu çerçevede 10.000 ila 20.000 dolar arasında değişmektedir. Dordoy pazarı için günlük işlem hacimleri de aylık kira bedellerinin yüksekliğine paralel olarak çok yüksek değerler şeklinde tahmin edilmektedir. Herhangi bir konteynır için günlük işlem hacmi, yerine ve müşteri portföyüne bağlı olarak 500–10.000 dolarla ifade edilebilmektedir.

Bu rakamlardan hareketle 4500 civarı konteynır için günlük toplam ciro 3-20 mil-

İndiren: [harun bal,Çukurova Üniversitesi], IP: [193.255.194.226], Tarih: 20/07/2018 12:29:15 +0300

yon dolar arasında bir değer olarak tahmin edilebilir. Kuşkusuz bu rakamlar yaklaşıktır ve hata payı da yüksektir. Ayrıca pazar üyelerinin tahminleri bu rakamları dahi aşabilmektedir. Konuya ilişkin olarak gazetelerde çıkan haberler ve görüştüğümüz bazı Kırgız akademisyenlerin tahminleri günlük işlem hacmi için asgari 4-7 milyon dolar, azami olarak ise 18-25 milyon dolar civarındadır.

Bu pazarda faaliyet gösteren tüccarlar aylık konteynır kira bedelinin haricinde son derece cüzi ilave ödemelerle karşı karşıyadır. Yer parası olarak Belediyeye aylık 1500–3000 som civarı (40–80 dolar) bir ödeme ile yine aylık vergi olarak 1000–3000 som arasında değişen (30–80 dolar) bir tür götürü vergi (patent vergisi adı verilmektedir) ödemesi vardır. Bunun haricinde pazar esnafı iki ayda bir ödenen ve birkaç dolarla sınırlı bir elektrik bedeli ödemesi ile karşı karşıyadır. Bunun dışında başkaca bir ödeme, vergi vb. maliyet sözkonusu değildir. Pazara yeni giriş yapan bir esnaf yaptığımız görüşmede "kimse bizden ne kazanıyoruz diye en küçük bir soru bile sormamakta" diyerek bu duruma oldukça şaşırdığını ifade etmektedir.

Bu pazardaki işlemler diğer tüm benzerlerinde olduğu gibi genellikle nakit veya nakit benzeri yöntemlerle yapılmaktadır. Yazar kasa ve benzeri ödeme kaydedici hiçbir cihaz ve belge kullanılmamaktadır. Perakende işlemlerde bu durum sadece belgesiz nakit işlemler şeklinde olurken, toptan işlemlerde ise yine aynı tarzda fakat genellikle 10-15 gün gibi kısa vadeler sözkonusudur. Çek, senet ve kredi kartı gibi borçlanma enstrümanlarının kullanımı ise sıfıra yakındır. Dolayısıyla kısa vadeli borçlanma işlemlerinde sadece söz-güven esası ile çalışılmaktadır. Pazardaki toplu ticaret işlemleri genellikle komşu ülkelere yönelik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda pazarda haftanın günlerinin dahi bölünmesinden söz edilebilir. Pazartesi ve Perşembe günleri Kazakistan günü, Çarşamba günleri Kırgızistan içi olarak ifade edilirken, diğer günler de Özbekistan, Tacikistan ve Rusya günleri olarak ifade edilmektedir. Kuşkusuz burada ifade edilen yapı kesin zaman dilimleri olarak değil daha çok müşteri portföyü bağlamında bir genellemeyi içermektedir. Ayrıca geceleri yapılan ticarette Kırgızistan içi üretimin de önemli bir ticaret unsuru olduğuna dikkat çekilmektedir.

Pazarda ticarete konu olan mallarda kar marjlarının değişiklikleri de dikkat çekicidir. Özellikle halk pazarı olarak ifade edilen kısımlarda yaygın olarak ticarete konu olan Çin mallarının kar marjları %50 – %120 arasında değişirken, Avrupa pazarı olarak ifade edilen kısımdaki mallarda ise bu oranların %30 – %50 civarında olduğu belirtilmektedir (bu oranlar bazı pazar esnafının verdiği tahmini değerlerdir).

6.3.Bişkek'teki Dordoy Pazarında Bavul Ticareti Yolsuzluk İlişkisi

Pazara mal girişleri Kırgızistan içi üretim bir tarafa bırakılırsa genellikle Çin ve Rusya başta olmak üzere bölge ülkeleriyle, Türkiye ve Almanya başta olmak üzere bazı Avrupa ülkelerinden bavul ticareti şeklinde olmaktadır. Çin'den getirilen ürünler genellikle düşük kaliteli ve ucuz olup, tekstil–konfeksiyon, oyuncak, küçük elektronik aletler, mutfak ürünleri, süs eşyaları, parfüm, saat, fotoğraf makineleri, gözlük ve benzerlerinden oluşmaktadır. Rusya Federasyonundan ise genellikle, alkollü içecekler, sigara, boya, gıda, temizlik, tıbbi gereçler ve ilaç girişi olmaktadır. Pakistan ve İran'dan ise deriden yapılmış ürünler ve gıda ürünleri getirilmektedir. Birleşik Arap Emirlikleri–Dubai'den ise yaygın olarak cep telefonları, bilgisayar ürünleri, elektronik aletler, mutfak gereçleri, dijital kameralar ve fotoğraf makineleri ile bazı spor malzemeleri getirilmektedir. Kore'den (Çin üzeri) ise bazı tekstil ürünleri ve elektronik ürünlerle, dayanıklı tüketim maddeleri (Televizyon, Buzdolabı, Çamaşır makineleri gibi) getirilmektedir. Özbekistan ve Tacikistan genellikle bazı tarımsal ürünleri ile dikkat çekerken, Almanya ise spor mal-

İndiren: [harun bal,Çukurova Üniversitesi], IP: [193.255.194.226], Tarih: 20/07/2018 12:29:15 +0300

zemeleri, mutfak gereçleri, boya, parfüm, temizlik ürünleri, kozmetik (saç boyası ve makyaj malzemeleri gibi) ürünlerle dikkat çekmektedir.

Türkiye bu pazarın en önemli girdi sağlayan ülkelerinden biri olup Avrupa pazarı olarak belirtilen kısımda dikkat çekici bir üstünlüğe sahiptir. Ticarete konu olan en önemli mallar ise tekstil–konfeksiyon ürünleri, temizlik ürünleri, ayakkabılar, çorap, deri–kaban ürünleri, bisküvi, çikolata gibi gıda ürünleri ile yapı malzemeleri, plastik ürünler, halı, perde ve benzeri ev tekstili ürünleriyle dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bu pazar bavul ticaretçilerinin pek çok ülkeden getirdiği veya getirttiği ürünler ve kısmen de Kırgızistan içi üretimden girdi sağlamaktadır. Pazar esnafı, ürünlerin yaklaşık olarak %90 civarındaki kısmının bavul ticareti orijinli olduğunu ifade etmektedir. Pazar, Kırgızistan içi pazarlara dağıtım merkezi rolünü yerine getirirken aynı zamanda da tüm BDT ülkelerine ihracat merkezi olarak dikkat çekmektedir (yerli üretimin bu süreçteki yeri yukarıda ifade edildiği üzere küçük olup, genellikle bazı konfeksiyon ve alkollü içeceklerle sınırlıdır). Pazara gerek mal girişi gerekse, mal çıkışı (ülke içi veya dışı) hemen hemen tamamen kayıt dışı bir yapı arz etmektedir. Bavul Ticareti olarak belirttiğimiz bu süreçte ithalat ve ihracat geçmişten günümüze giderek organize bir yapıya yönelmiştir. Başlangıçta küçük miktarlar ve az sayıda insanla başlayan bu süreç giderek büyümüş ve yukarıda da belirttiğimiz üzere çok önemli değerlere ulaşmıştır. Pazara mal girişleri ve çıkışlarının kayıt dışı olma özelliği ticaretin şeklinin bavul ticareti olmasından kaynaklanmaktadır. Başlangıçta komşu ülkelere veya ticaret merkezi olarak değerlendirilen ülkelere yapılan ziyaret ve buralardan dönüşte getirilebildiği kadar ürünle dönme şeklinde yapılan ticaret zamanla tek amacı ticaret olan ziyaretlere dönüşmüştür. İç pazarların bu ürünlere olan yüksek talep seviyesi ve iç üretimin oluşamaması bu ticaret şeklinin son derece karlı hale gelmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda ise kitlesel ticaret başlamıştır. Ürünlerin getirilmesi de bu çerçevede organize bir hal almış ve kara, hava ve demir yolları bu sürece destek olmak üzere organize olmuşlardır. Hava yolu taşımacılığı için Charter adı verilen uçak seferleri, karayolu taşımacılığı içinse kamyon ve TIR'lar yoğun olarak kullanılmaya başlanılmıştır. Demiryolları ise bu süreçte yaygın olarak BDT içi taşımacılıkta tercih edilen araçlar olmuşlardır. Ayrıca yolcu otobüsleri ve minibüslerde yaygın olarak kullanılmaktadır. En sık tercih edilen taşıma araçları TIR'lar ve Charter uçak seferleri olmaktadır. Bunun yanı sıra giderek önemsizleşen fakat yine de ihmal edilemeyecek bir uygulama olan minibüsler ve yolcu otobüslerinden sözedilebilir.

Kullanılmış araç ithalatının serbest olması sebebiyle ikinci el araçların ucuz olduğu Almanya başta olmak üzere bazı Avrupa ülkelerinden Kırgızistan'a satılmak üzere alınan araçlar tüketim maddeleriyle dolu olarak getirilmektedir (Biskek'te sadece bu işle uğraşan bir gruptan dahi sözedilmektedir). Hatta bazı durumlarda (özellikle minibüs ve yolcu otobüslerinde) bu araçların daha fazla tüketim maddesi alabilmeleri için iç koltuk aksamlarının dahi sökülerek kullanılması sözkonusudur. Araç kullanıcısı ve bir iki koltuk dışında tamamen tüketim maddeleriyle dolu olarak seyahat eden bu türden araçlara Orta Asya'nın değişik noktalarında rahatlıkla karşılaşılabilmektedir. Tüm bu araçlar bavul ticareti yapan tek bir kişi tarafından kullanılabilmekle birlikte yaygın uygulama birlikte kullanımdır. Böylece maliyetlerde azaltılabilmektedir.

Bavul ticaretinin organize bir yapı haline gelmesinde en önemli faktörlerden birisi de yukarıda sıraladığımız taşıma şekillerine aracılık eden nakliye acenteleridir. Sözkonusu şirketler sadece bu pazarlara yönelik TIR filoları çalıştırmakta ve Charter uçak seferlerini organize etmektedirler. Daha da ilginci bu acenteler nakliye iş-

İndiren: [harun bal,Çukurova Üniversitesi], IP: [193.255.194.226], Tarih: 20/07/2018 12:29:15 +0300

lemlerinin kendi üzerlerinden yapılması şartıyla bavul ticaretinin en önemli ayaklarından birisi olan para transferi işlemlerini de neredeyse sıfır maliyetle ve tamamen güven esası üzerine kurulan bir sistemle temin etmektedirler. Piyasa esnafı tarafından yakından tanınan ve artık neredeyse bavul ticaretini organize eden bir taraf olarak çalışan bu şirketler ticaretin tarafı değişik ülkelerde organize olmuş ve faaliyetlerinin büyük çoğunluğunu da kayıt dışı esaslar halinde sürdürmeyi tercih etmişlerdir.

Burada cevap bekleyen kritik soru sözkonusu organize bavul ticareti sürecinin gümrük idarelerinden nasıl gizlenebildiği noktasında yatmaktadır. Aslında yolcuların belirli bir miktara kadar değerde ve ağırlıkta serbest geçişi sözkonusu olmakla birlikte ticaret amaçlı olarak bu işlemler yapıldığında mutlaka kayıt altına alınması ve tarife cetvellerinde belirtilen oranlarda vergi ödemesi sözkonusudur. Bu değerler bağımsızlık sonrası ilk yıllarda yüksek olarak belirlenmişti. Sonraki yıllarda ve özellikle son yıllarda ise önemli oranlarda azaltılmıştır. Ancak uygulamada bu sınırlamalar yeterince çalışmamaktadır ve Kırgızistan bu anlamda diğer uygulamalarla birlikte neredeyse tamamen bir serbest ticaret bölgesi haline gelmektedir. Diğer uygulamalarla kastettiğimiz şey genelde geçiş ekonomileri özelde ise Kırgızistan gümrük otoritelerinin son derece zayıf bir yapıya sahip olmalarıdır. SSCB döneminde ithalat ve ihracat yasakları nedeniyle neredeyse hiç oluşmamış ve gelişememiş bir yapıyı kurmak ise oldukça zor olmuştur.

Denetim mekanizmalarının zayıflığı, ekipman yetersizlikleri ve teknik bilgi düzeyi oluşturulamamış gümrük idareleri yaygın bir yapıdır. Aradan geçen 13 yıla karşın sınır kapıları ve buralardaki gümrük idarelerinin hali ilkel bir görünüm arz etmeye devam etmektedir. Bu yapı ise bavul ticareti uygulamaları için bir engel olmaktan ziyade yardımcı unsur haline dahi gelmiştir denilebilir. Şöyle ki, yukarıda belirttiğimiz ve artık son derece organize yapılar olarak karşımıza çıkan taşıma şekillerini kullanan bavul ticaretçileri mallarını gümrüklerden geçirirken ilgili gümrük otoritelerine yardımlaşma olarak ifade edilen rüşvet bedellerini ödemek suretiyle (dordoy esnafı bu uygulamaya yaygın olarak "şapka" adını vermektedir) mallarını gerçekte ödemeleri gereken tarife bedellerinin çok altında bir bedelle rahatlıkla geçirebilmektedir. Dolayısıyla bavul ticaretine tabi ürünler bazı durumlarda hiç gümrük vergisiz, bazı durumlarda da normalde olması gerekenin altında bir gümrük vergisi ödenmesi suretiyle ithal edilmiş olmaktadır.

Bu işlem yapılırken genellikle gümrük otoriteleri getirilen mallarının çok küçük bir kısmını veya bedelini kayıtlara geçirmekte veya tarife oranı düşük mal olarak kayıtlara yansıtmaktadır ve geri kalanını da hiç belirtmemektedirler. "Şapka"nın bedeli genellikle malın gerçek değerinin belirli bir oranı olarak değerlendirilmektedir. Fikir olması amacıyla edindiğimiz bilgiler bu değerin TIR başına 500-2000 dolar arasında değiştiğini göstermiştir. Bu değer işlemin sürekliliği, tanışıklık, akrabalık, üst düzey memurlara yakınlık ve taşıma firmalarına bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir. Ayrıca son yıllarda ilgili gümrük otoritelerinin kontrolleri sıkılaştırdığı, rüşvet taleplerini yükselttikleri hatta bazı durumlarda ithal edilen ürünlerin menşei ülkeden gerçek fiyatlarını resmi yazılarla öğrenip buna göre yeni "Şapka" tarifeleri oluşturdukları dahi ifade edilmektedir. Dikkat edilirse bu süreçte nakliye acenteleri ve gümrük otoriteleri kilit konumlarda olup, nakliye acenteleri işlerinin kolaylaşması için çoğunlukla eski gümrük memurlarını da istihdam etmektedir. Bazı durumlarda bu tür işbirliklerinin organize birer suç örgütüne dönüşmesinden de söz edilmektedir.

Bu görevi yerine getirmekle görevli memurlar genellikle birkaç yılda bir değiştirilebilmekte ve göreve gelmenin bedeli binlerce dolarla ifade edilmektedir. Aslında bu uygulama Kırgızistan'daki hemen hemen tüm önemli devlet memuriyetlerinde

İndiren: [harun bal,Çukurova Üniversitesi], IP: [193.255.194.226], Tarih: 20/07/2018 12:29:15 +0300

de aynen geçerlidir. Ortalama memur maaşlarının 700 – 4000 som (yaklaşık olarak 15 – 100 dolar) arasında değiştiği ülkede Eğitim, Sağlık, Adalet, Gümrük, Güvenlik ve Belediye hizmetleri bu konu açısından ilk anda verilebilecek örneklerdir. Sözgelimi, polis memuru olabilmek için asgari 500 – 1000 dolar, gümrük memuru olabilmek içinse 5000 – 10.000 dolar civarında bir rüşvet ödemesinin gerektiği ifade edilmektedir (üst düzeyde önemli kamu görevlerine gelebilmenin bedelleri ise bu rakamların çok üstünde değerler olarak tahmin edilmektedir). Üstelik bu görevler süreklilik içermemekte ve bir yada birkaç yılda bir değiştirilebilmektedir.

Dolayısıyla ilgili memurlar ödedikleri bu paraları geri alabilmeyi bir hak olarak dahi görme eğilimi göstermektedirler. Bu durum sadece Kırgızistan'a özgü olmayıp pazar mensupları bu uygulamaların tüm BDT ülkelerinde dereceleri değişmekle birlikte aynen devam ettiğini ifade etmektedir. Dordoy pazarından toptan alınan mallar diğer BDT ülkelerine gönderilirken de aynı süreç yaşanmaktadır. Örneğin, Trenle Moskova'ya, otobüslerle Kazakistan'a bavul ticareti yapan bir tüccar gümrük işlemlerini ilgili ülkelerde aynı şekilde çözdüğünü hatta bazı durumlarda akraba memurlar sayesinde buna dahi gerek duymadığını ifade etmekte ve Özbekistan, Tacikistan veya Türkmenistan'da da aynı süreçlerin yaşandığını anlatmaktadır. Dolayısıyla bu şartlar geçerli olduğu sürece Dordoy ve benzeri pazarların varlıklarını kesintisiz sürdürmeleri kaçınılmazdır. Özellikle, rüşvet ve yolsuzluklar bu mekanizmaların çalışmasında en önemli araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

6.4. Kırgızistan Bavul Ticaretinin Sonuçları

Ekonomik görünümü ile dışa açık fakir bir hammadde ekonomisini andıran Kırgızistan, bağımsızlık sonrası izlediği politikalar çerçevesinde geçiş sürecinin zorluklarını en çok yaşayan eski SSCB ülkelerinden birisidir. Komşu ülkelerle kıyaslandığında doğal kaynaklar zenginliğinin düşük olması ise bir başka ve önemli handikap olarak gözükmektedir. Kırgızistan ekonomisi, geçiş ekonomileri arasında kayıt dışı ekonomi ve yolsuzluklar konusunda en ileri ülkelerden birisi durumundadır.

Yukarıda da aktarıldığı üzere bu durumun en önemli sebeplerinden bir tanesi de bavul ticaretidir. Başlangıçta pek çok önemli fonksiyonu üstlenen bavul ticareti (yetersiz yurtiçi arzı desteklemesi, işsizliği azaltıcı etkileri, bir girişimci sınıfın ortaya çıkmasına ve sermaye birikimine yaptığı katkılar, piyasa ekonomisine ilişkin zihniyetin gelişmesine yaptığı katkılar gibi), gelinen nokta itibariyle Kırgızistan ekonomisindeki kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin ve yolsuzlukların da önemli bir belirleyicisi haline gelmiştir.

Bu boyutuyla bavul ticareti diğer geçiş ekonomilerinde olduğu gibi ulusal ekonominin orta ve uzun dönemli makro ekonomik performansı üzerinde pek çok olumsuz etkilere sebep olmaktadır. Özellikle devlet bütçesi üzerinde vergi kayıpları ve var olan vergi tabanının yeterince büyütülememesi nedeniyle ortaya çıkan açıkların, iç ve dış borçların hızla artmasının temel nedenleri arasında olduğu görülmektedir. Bavul ticaretinin neden olduğu doğrudan gelir kayıpları ikili bir yapıya sahiptir. Birincisi gümrük vergi tahsilatının düşük kalması ikincisi ise, Dordoy ve benzeri büyük pazarlarda satışı yapılan bu ürünlerin satışından alınacak Katma Değer Vergisi (KDV) geliri kayıplarıdır. Bavul ticareti şekliyle yapılan ithalat değeri, ortalama gümrük tarifesi ve KDV oranları (Kırgızistan'da tüketim maddeleri üzerinden alınan KDV %20 sabit bir değer olarak belirlenmiştir) bilindiğinden bu konuda tahmini değerler elde etmek için basit bir hesaplama yapılabilir.

Tablo 6 bu amaçla hazırlanmış olup görüleceği üzere yıllık bütçe açıklarının %3 civarındaki kısmını kapatabilecek bir gümrük vergisi geliri ve bütçe açıklarının %13 civarındaki kısmını kapatabilecek bir KDV kaçağı sözkonusudur. Kuşkusuz

İndiren: [harun bal,Çukurova Üniversitesi], IP: [193.255.194.226], Tarih: 20/07/2018 12:29:15 +0300

buradaki hesaplamalar vergi gelirleri tahsil edildiğinde dahi ithalat ve tüketim miktarlarının değişmeyeceği gibi basit ve bir ölçüde gerçekçi olamayabilecek bir varsayımdan hareket etmektedir. Bununla birlikte, bu varsayım talep esneklikleri açısından bakıldığında gerçekçi olmaktan uzaklaşmakla birlikte kaba bir tahmin yapılabilmesi ve devletin gelir kayıplarının yüksekliği hakkında kısmen dahi bir fikir verebilmesi açısından önemlidir.

Nitekim, Kırgız hükümeti de bu durumu fark ederek 2003 yılında kayıt dışı ekonomi ile mücadele programı çerçevesinde Dordoy pazarı dahil tüm işyerlerine yazarkasa kullanımını zorunlu kılacak bir yasal değişikliğe gitmiştir. Dordoy ve benzeri pazarlarda faaliyet gösteren işyerleri bu duruma büyük direniş göstermektedirler. 29 Eylül 2003 – 01Ekim 2003 tarihleri arasında üç gün süreyle işyerleri açmayarak protesto eylemi yapan Dordoy esnafi halen çeşitli boyutlarda bu direnişini sürdürmekte olup (Bkz, Observer, 2003) hükümet uygulama takvimini askıya almak zorunda kalmıştır.

Kuşkusuz bavul ticareti bir anda bitebilecek bir olay değildir. Önceki sayfalarda verdiğimiz bilgiler bavul ticaretinin zamanla azalmakla birlikte önümüzdeki yıllarda da önemini koruyacağını ve kısa dönemde toplam ithalatın %10'undan daha aşağı düşmesinin de zor olacağına işaret etmektedir. Uluslararası kurumlar bu durumdan son derece rahatsız olup, bavul ticareti ve benzeri kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin azaltılmasına yönelik politikaları ilgili ülkelerden talep etmektedir. Bu konuda son yıllarda Rusya Federasyonu ve Kazakistan önemli adımlar atmakta olup, Kırgız bavul ticaretinin daraltılmasına da yardımcı olmaktadır. Bu ise kayıt dışı bir uluslararası ticaret şekli olarak bavul ticaretinin zamanla daha fazla azalacağına ilişkin beklentileri de arttırmaktadır. Kuşkusuz bu durum Kırgızistan ekonomisi için de geçerli olup bavul ticaretine yönelik adımların zaman içinde atılmasının kaçınılmaz olduğu görülmektedir.

7.Sonuç

Piyasa ekonomisinin gelişmesinin ön koşullarından bir tanesi de kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin ve bunun temel sebeplerinden birisi olarak yolsuzlukların minimize edilmesidir. Geçiş ekonomilerinde kayıt dışı ekonomi ve yolsuzlukların boyutları ise son derece yüksek seviyeler şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu durum ise bir uluslararası kayıt dışı ekonomik faaliyet olarak bavul ticaretinin giderek azaltılmaya çalışılmasına rağmen, varlığını koruması ve boyutlarını geliştirmesinin de temel sebebidir. Çalışma boyunca ortaya konulmaya çalışıldığı üzere sözkonusu ekonomilerde yolsuzluklarla mücadele konusunda aktif adımlar atılmaya çalışılmadığı sürece bu mekanizmanın ortadan kalkması normal şartlar altında olanaksız olarak gözükmektedir. Nitekim, son yıllarda başta IMF, World Bank ve Dünya Ticaret Örgütü başta gelmek üzere uluslararası kuruluşların geçiş ekonomilerine yönelik tüm eylem planlarında yolsuzluklarla mücadelenin ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir. Bu yön-

Tablo 6: Bavul Ticareti ve Tahmini Devlet Bütçesi Gelir Kayıpları (1997 2001) (Milyon Dolar ve % Olarak)

Yıl	Bavul Ticareti (İthalat) (Milyon Dolar)	Ortalama Gümrük Tarifesi (%)	Tahmini Ort. Gümrük Vergi Geliri Kayıbı (Milyon Dolar) (A)	Devlet Bütçe Açığı (Milyon Dolar) (B)	C:A/B (% Olarak)	Ort. KDV (%)	Tahmini Ortalama KDV Geliri Kayıbı (Milyon Dolar) (D)	E: D/B	F: C+E
1997	82.4	9,2	7.5	159,1	4,7	20	16,5	10,4	15,1
1998	100.5	9,2	9.2	185,9	4,9	20	20,1	10,8	15,7
1999	58.3	9,2	5.4	144,9	3,7	20	11,7	8,1	11,8
2000	56.7	5,21	2.96	131,5	2,25	20	11,3	8,6	13,6
2001	50.9	5,21	2.66	88,5	3,0	20	10,2	11,5	13,2

Kaynak: NBKR, Balance of Payments Statistics, July 2002, s.26 ve January 2003, s.26-27 ; Ortalama Gümrük Tarifesi: IMF, 2000 S.9 ve mvtp.kg ; Devlet Bütçe Açığı: Kyrgyz Republic National Statistical Committee verilerinden derlenmiştir.

de atılacak en önemli adımlardan bir tanesi ise Dordoy pazarı ve benzeri örneklerde olduğu gibi büyük toptancı pazarların ıslah edilmesinden geçmektedir. Islah süreci ise sözkonusu pazarların kayıt altına alınabilmesiyle ilgilidir. Kırgızistan örneğinde oldukça önemli miktarlara ulaşabildiğini gördüğümüz devletin vergi geliri kayıplarının azaltılabilmesi ve yurtiçi üretimin bir ölçüde haksız rekabetten korunabilmesini için bu yöndeki uygulamalar öncelik taşımaktadır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Bal, H. (2003), "Geçiş Ekonomileri ve Uluslararası Ticaret: Kırgızistan Örneği", Yayınlanmamış Çalışma.

Braudel, F. (1996), *Medeniyet ve Kapitalizm* (Çev. M. Özel), İz Yayıncılık, İstanbul.

Çokgezen, M. (2003), "Kırgızistan'da Yolsuzluk: Olgular, Nedenler ve Sonuçlar", Bishkek Devlet İktisat ve Ticaret Enstitüsü Kırgızistan Ekonomisi Konferansı, 25 Nisan 2003, Bishkek.

Gümüş, Turgut (2000), "Dışsallık ve Kayıt Dışı Ekonomi Kavramına İlişkin Bir Değerlendirme", *Gazi Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, 3/2000, s.63-70.

Heilbroner, R. (1970), *İktisadi Sorun I* (Çev. D. Demirgil), Çağlayan Kitapevi, İstanbul.

IMF (1998), "Shuttle Trade", Eleventh Meeting of the Balance of Payment Statistics, October 21-23, Washington D.C.

Johnson, S. ve Diğ. (1998), "Regulatory Discretion and the Unofficial Economy", *The American Economic Review*, Vol. 88, No:2, pp. 387-392.

Kaufmann, D. ve Shleifer, A. (1997), "The Unofficial Economy in Transiton", *Brooking Papers on Economic Activity*, Vol. 1997, Issue 2, pp.159-221.

Koichuev, T. (2001), "Dynamics and Development of Problems of Kyrgyzstan", *Reforma*, No:1, pp. 4-13.

Kyzy, G. (2001), "Field Reports: Kyrgyz Shuttle Trade in Crises", Analyst, Wednesday, August 1.

Lacko, Maria (1999), Hidden Economy an Unknown Quantity, University of Linz, Department of Economics Working Paper no:9905, Austria.

Linn, J. (1999), "Ten Years of Transition in Central Europe and the Former Soviet Union--The Good News and the Not-so-good News", paper presented at the Dubrovnik Conference on 10 Years of Transition, September.

Lippert ve Walker (1997), *The Underground Economy: Global Evidence of its Size and Impact,* Vancouver, B.C., The Frazer Institute.

Mauro, P., (1996), "The Effects of Corruption on Growth, Investment and Government Expenditure", IMF Working Paper No: WP/96/98.

NBKR, (2003), Balance of Payments Statistics of Kyrgyz Republic, Bishkek.

Observer (2003), "Cash Machines Won't be Withdrawn", Bishkek Observer, October 7. p.3.

Özsoylu, A.F. (1996), *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

Özsoylu, A.F. (1999), *Yer altı Ekonomisi*, Akçağ Yayınları No:299, Ankara.

İndiren: [harun bal,Çukurova Üniversitesi], IP: [193.255.194.226], Tarih: 20/07/2018 12:29:15 +0300

Razumnova, I. ve Izyumov, A. (2000), "Women Entepreneurs in Russia: Lerning to Survive the Market", *Journal of Developmental Entepreneurship,* Vol:5, No:1, pp. 1-19, Spring/ Summer.

Rauta, Irene (2002), "Border Surveys, Tourist Expenditure And Shuttle Trade A Methodological Handbook", Eurostat Projects with the Candidate Countries on National Accounts, Eurostat, Luxembourg.

RTİB (2003), *Türkiye – Rusya Federasyonu Ekonomik ve Ticari İlişkiler,* Mayıs, Moskova.

Shleifer, Andrei ve Robert W. Vishny, (1993) "Corruption", NBER Working Paper Series No:4372, May.

Schneider, F. (2000), "Dimensions of the Shadow Economy", *The Independent Review,* Vol:1, Summer, pp.81-91.

Schneider, F. ve Enste, D. (2000), "Shadow Economies Around the World: Size, Causes and Consequences", IMF Working Paper No: 00/26.

Schneider, F. (2001), "Increasing Shadow Economies in OECD Countries: Some Further Explanations", *Kamu Tercihi ve Anayasal İktisat Dergisi,* Sayı:3, Yıl:1, Temmuz-Eylül, s.3-23.

Schneider, F. ve Enste, D. (2002), *Hiding in the Shadows,* IMF Economic Issues No:30.

Schneider, F. (2002), "Size and Measurement of the Informel Economy in 110 Countries Around the World", World Bank Technical Paper. http://www.rru.worldbank.org/documents/informel_economy.pdf.

Siegelbaum, P. ve Diğ., (1999), "Structural Adjustment in Transiton", World Bank Discussion Paper No: 429, January, World Bank Washington D.C.

Smith, P. (1994), "Assessing the Size of the Underground Economy: The Canadian Statistical Perspectives", *Canadian Economic Observer*, Catologue No:11-010.

Stiglitz, J. (1999), "Whither Reform?", Paper prepared for the Annual Bank Conference on Development Economics, 28-30 April 1999, Washington: the World Bank.

Tanzi, Vito (1999), "Uses and Abuses of Estimates of the Underground Economy", *The Economic Journal*, No:109, June, pp. 338-347.

Tanzi, Vito (1998), "Corruption Around the World: Causes, Consequences, Scope and Cures", IMF Working Paper No: 63.

TUSİAD (1999), *Türkiye-Rusya İlişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, TUSİAD Yayın No: T/99-264.

YAİ (2003), Transparency International, 2003 Corruption Perceptions Index.

Yükseker, H.D. (2003), *Laleli-Moskova Mekiği*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Vaknin, Sam (2002), "Trading From a Suitcase: The Case of Shuttle Trade", http://samvak.tripod.com/.

Wei, S.J. ve Kaufmann, D., (1999), "Does Grease Payment Speed Up the Wheels of Commerce?" NBER Working Paper 7093, April.

İndiren: [harun bal,Çukurova Üniversitesi], IP: [193.255.194.226], Tarih: 20/07/2018 12:29:15 +0300